

„Jogosult a kérdés: a természet vétette el bennünk a célját, ha ugyan volt célja, vagy mi hamisítottuk-e meg, amit kezünkre bízott? Mert mondjuk ki kereken [...] ami van, az irtóztató.” Nem a társadalmi rendszerekkel, hanem az emberi természettel gyúlt meg a baja Dérynek, s ettől a *Képzelt riport* irtózata, a jelene-tek, víziók rettegését kiváltó sorozata győzhet meg. Egyik naplójegyzetében azon tűnődik: érdemes-e egy szép balatoni nyári délelőtről történetet, novellát írni? Gondolatmenete oda torkollik, hogy mégsem kíván sztorit írni: „... a föld a bizonytalanság fanyar levében forog. A történetnek pedig az a veszélye, hogy bizonyítani látszik valamit, amit az író nem is akar bizonyítani.” Ez a jegyzet világít rá talán legélesebb fényvel Déry alapvető dilemmájára: racionális elme lévén, nagyon jól tudja, hogy „minden másképpen is történik”; a rezgő bizonytalanság állapotában belátja, hogy az értelemnek minden oldalra figyelnie kell és egyforma gondossággal számba kell vennie a biztató és lehangoló jeleket. S ha mégis történetet ír, tollát nem vezetheti a bizonytalanság érzése; valamint bizonyítania kell, akarja vagy sem, s a *Képzelt riport* is, a naplójegyzetek epikai párja, a maga eszközeivel bizonyított: formába öntötte Déry irtózatait a kegyetlenségtől és gonzságtól megválthatatlan emberi természetről.

A mindent átható kételkedés és a magabiztos optimizmus elvetése: ennek az eszmei állapotnak indulatai, érvei és ellenérvei szövik át Déry legújabb műveit. Nem ismeri el Rousseau, Tolsztoj és az ő nyomdokain járó 20. századi bölcselők tanításának mai érvényességét. A háborúkról, a technikai civilizáció rombolásairól, az ipari társadalom fenyegetéseiről és az ember kóros betegségeiről szerzett súlyos tapasztalatai nem hagyják nyugton: a kétely kérdőjeleivel írják tele műveit. A történelmet szeszélyes, kiszámíthatatlan, veszélyekkel teli, irracionális hatalomnak látja: menetirányát bizakodás nélkül szemléli. Bizakodás nélkül, mélységes kiábrándulással. Vigasztaló, kedvet adó jeleket az a szűkebb közösség sem küld feléje, amelynek nyelvét oly mesterien kezeli ironikus, elégikus és lírai mondanivalóinak közlésére. Szemhatárába legszűkebb környezetének, szomszédaink élete fér bele; gyöngéd tekintettel fordul a kutyák, macskák felé, és érzékeny szívvel figyeli a kertjében tenyésző természet változásait. Történelmi pesszimizmusával egyéni alkotókedvét szögezi szembe, s hogy nyolcvanéves fejjel is dolgozik, mi más jelentene, mint hogy reménytelenül is reménykedik. Nem irracionális erőkből, hanem az emberi alkotás hatalmában: „... bár öreg, s már egy ujját sem mozdítaná, hogy egy szalmaszálát keresztbe tegyen, éjszakánként a sötétben olykor egy vízcsoprüről képzelődik, mely a Duna hullámaiban fellázadt — neveléses! — s az ár ellen folyik.”

